

SZILASI PÁZMÁNY ZOLTÁN

P. LOND. 2565.

A világhírű londoni British Museum felbecsülhetetlen kincseinek áttekinthetetlen sokaságából, a kicsomagolásra, illetve feldolgozásra és közlésre váró papyrusok tömegéből Mr. T. C. Skeat a *P. Lond.* 2565-re hívta fel a figyelmemet; mint amely a legalkalmasabbnak kínálkozik szerinte arra, hogy a pécsi egyetem római jogi szemináriumában papyrológiai tanulmányoknak alapjául szolgáljon. S ez a tudományos előzékenység annyival inkább nagyobb értékű, mivel míg más szerencsésebb nemzetek ezerszámra szerzik be papyrus-kincseiket, birtokunkban egyetlen egy jogi papyrus sincs. Csak két eredeti papyrus található a Magyar Nemzeti Múzeumban; azonban ezek is a fáraók korából valók, s vallási vonatkozásúak.

Mikor rektori beszédemben is beszámoltam erről, a müncheni III. papyrológiai világkongresszuson Hombert Marcel, bruxellesi egyetemi professzor úr volt szíves előadni francia ismertetésemet a papyrológiának az állapotáról hazánkban. S ezzel annyival inkább lekötelezett, mivel eddig a papyrológiai kongresszusokon képviselve sehol sem voltunk; míg élelmesebb kisebb népek neveivel mindenütt találkozhatni. S ugyancsak itt angol javaslatban azt kértem, tennék lehetővé eredeti papyrusok kikölcsönzését.

Mivel ez utóbbi óhajom a papyrusokban gazdag nemzetek nem teljesíthették, természetesen a *P. Lond.* 2565 is csupán fényképezési facsimilékben¹ volt megszerezhető a pécsi egyetem római jogi szemináriumára részére. Az angol nagylelkűség azonban itt is óriási fáradságtól kímélte meg kis nemzetünket. Ugyanis hivatott szakértelemmel a muzeális előmunkálatokat, — minthogy az eredeti papyrust nem lehetett kiadni, — a papyrus konzerválását, kisímitását, az egyes töredékeknek következtetésen alapuló sorrendbe helyezését, s lefényképezteté-

¹ Pécsi római jogi szeminárium 488/1-5. sz.

süket Mr. Skeat volt szíves eszközölni. Sőt kaligrafikus görög szövegben saját olvasásában a papyrus visszaadható tartalmát is lemásolta és Mr. H. J. Bell-el, aki a kéziratoknak és az Eger-ton-könyvtárnak a főire, azt újra át- és átjavította. Csak magától értetődik, hogy ilyen világhírű tekintélyeknek papyrusok százai olvasásán képzett, szakszerű szövegmegállapítása alig hagyhat fenn maga után valami változtatandót vagy hozzáadandót.

Feltétlenül hálás tanulmányi anyagul szolgál a palaeographiában jártasságot óhajtók részére. Már pedig a papyrologiával való foglalkozás egyik főkelléke az említett múzeumi tevékenységen, az ókori klasszikus és modern világnyelvekben való tájékozottságon és római jogi képzettségen kívül az ó-írás-tannal való megismerkedés. Azonban itt bármily értékes munkák elméleti tanulmányozása nem vezet sok eredményre. E helyett hasonlíthatatlanul többet ér a folytonos gyakorlat. A Kenyon művéhez² csatolt kimutatások lajstroma feltünteti a betűjegyek koronként való változását: megkönnyíti az ó-görög szövegek megfejtését; lehetővé teszi a kormeghatározást; s képesít bennünket a jegyzetekben feltüntetett kurzív átírások segítségével szövegolvasásunk ellenőrzésére.

Magát az írást szép, eléggé világosan olvasható jegyek képezik. Az irány azonban elhamarkodott, pongyola, laza, kezdetleges; noha a szöveg gyakorlottkezű embertől ered. Az egyes betűk már az új-görög nyelv fejlődési irányzatát burkoltan mutató hangcseréket jelzik. A papyrus szélessége 26 cm., hossza 88 cm., s 5 részben van lefényképezve kb. 18 cm. hosszú darabokban. Fogyatékoságáról fogalmat szolgáltat az, hogy az első, illetve a többi táblán lévő töredékek is 4, s alul 2, 3, azután 3, s alul is 3, 5, 4, illetve 1.5 cm. foszlánydarabkákból állnak, több helyen erősen megrongálva. A British Museum részéről a papyrus közlésére is fel lennének hatalmazva. Sajnos! a kézirat tetemes hézagossága miatt el kell tekintenünk a görög szöveg szószerint való visszaadásától. A szövegnek oly tekin-

² Kenyon, Frederic: *The Palaeography of Greek Papyri*. Oxford: Clarendon 1899, mellette még főképp *Schubart*, Wilhelm: *Palaeographie. Erster Teil. Griechische Palaeographie*. München, Beck 1925, s *Mitteis-Wilcken*: *Grundzüge u. Chrestomathie d. Papyruskunde*. Teubner Leipzig—Berlin 1912, XXVIII—LXXII. ajánlatosak.

télyes része hiányzik, oly nagy távolságok különítik el sokszor az egyes szavakat, hogy minden támpont hiányában valószínűségre alapozott rekonstrukcióról, feltevésből kiinduló kiegészítésről sem lehet szó. Feladatunk nekünk, romanistáknak, a szóbanforgó papyrus jogi ismertetése lenne. Magánjogi tekintetben azonban alig szólhatni hozzá; minthogy közigazgatási kérdés taglalása a tárgya. Így csak általában próbálkozunk meg, hogy amennyire lehet, megismertessük a tudományos világirodalommal. A római idők Egyptomának közigazgatásában járatos ókori világtörténész kísérelhetné meg még a legtöbb sikerre való kilátással a nagyon is hézagos szöveg valószínűség szerint való újra felépítését; bár alig hiszem, hogy a papyrus sajnálatosan töredékes volta miatt teljesen ez neki is sikerülhetne.

Természetesen nagyon elősegíthetné, hogy tiszta képet nyerhessünk a papyruson feltüntetett egész eljárásról, ha ismerhetnők a hivatkozott és felolvasott, s valószínűleg a tárgyalási jegyzőkönyvhöz csatolt törvényeket és rendeleteket. Joggal azonban alig lehet remélnünk, hogy ezek, az eredetileg az iratcsomó csatolmányait képező ügyiratok felfedeztetve, valami szerencsés véletlen folytán egyhamar a tudomány emberei kezébe jutnak.

*

Mint a római világbirodalom a magánjog terén, úgy lett a Nilus partvidéke az ó-, közép- és új-kor államainak utólérhetetlen tanítómesterévé a központosítás, pénzügy, közigazgatás és hivatali ügymenetnek a mezején. Amde e bölcs államberendezkedésnek meg volt a maga sötét árnyoldala is. A római birodalomban végzetes kormányzati hibának minősítik, a kúriális szolgálatok terhei mellett, a tartományi kormányzóknak évenkénti váltakozását. A jobbérzületű üdvös reformjai keresztülvitelére nem teremthette meg a szükséges összeköttetéseket és hátrányosan érezte hivatali évének rövid tartamát. A rosszindulatút pedig hivataloskodásának rövidre szabott volta a tartománybelieknek csak annál lázasabb kizsákmányolására serkenti. Hasonlóképpen szinte orvosolhatatlan, s helyre nem hozható gyászos következményekkel jár a hallatlan adóterhek mellett Egyiptomban a római időkben is a liturgia rendszere. Kíméletlensége a középvagyonok elpusztítására vezetett; s lerontotta az állami központosításnak előnyét.

Már a nemzeti fáraók nyomasztó adóterheket róttak alattvalóik millióira. A lagidák háromszázéves uralma alatt azonban a görög leleményesség hatása alatt e terhek kíméletlenül megnövekedtek. A létüket nyomorúságosan tengető kisemberektől a legkülönbözőbb nevű és nemű adók kegyetlen vérátömlesztéssel szípolyozzák át az államkincstár testébe azoknak véres verejtéken szerzett drachmáit. A fellahok közül otthonukból kiűldöztetve számosan kénytelenek hazájukat elhagyni. Ezek a végtelen sivatagokba veszik magukat; s gyarapítják a faludúló, karavánfosztogató beduinok hordáit.

S ez embertelen adósajtónak nem utolsó hajtása a *liturgia*. Ez úgy a falusi, mint a városi lakosokat egyaránt sújtotta; s mint említettük már, egész társadalmi osztályok bukását, elvagyontalanodását vonta maga után. A liturgia-rendszer görög eredetű; s a ptolemaidák idejében még nem volt általánosságban elterjedve; s a papyrusok jogában, a római időkben találkozunk vele teljes virágzásában. Fejedelmi rendeletek, törvények, kiváltságok kivesznek egyeseket (orvosok, atléták, veteránok, agastyánok stb.) e kötelezettségek alól.

A Krisztus előtti századokban Egyiptomban a hivatalok vásár tárgyai; az ezt rendszerint követő sikkasztásokkal, zsarolásokkal és baksisrendszerrel. A hivataloskodás későbbben is fizetés nélküli, tetemes adakozások kötelezettségével a közjó javára. Egyiptom a római időkben szintén, eltekintve a három görög várostól, voltaképpen a faluk országa, amelyben a metropolisok, a kerületi székhelyek az egyes főfaluk. A városi hivatalnokok csak a görög községek számára működtek. Az állami közigazgatást állami hivatalnokok látták el a városokban, a főfalukban és a falvakban. Azonban csak a kerületi főnök, a strategos, nemkülönbönben a királyi irnok, azaz a főpénzügyőr húznak fizetést, s hivataloskodnak hosszabb ideig. A többiek ellenben mind ingyen szolgálnak egy-egy évig és a hivatali kiadásokat is viselik. Kényszerből, minden munkakedv és hivatás nélkül, kiragadtatva eredeti hivatásuk köréből töltik be a polgárok hivatalukat. Valódi állami teherviselés volt ez; s liturgiának hívták. Tehát semmi csodálkozni való sincs azon, hogy a sors által kiválasztottak alig várták, hogy véget érjen hivataloskodásuk; s az utódok érdekében jövőre kiható gondoskodást (a védőgátak emelése, csatornák jókarban tartása és szabályozása, a ter-

mőföldet veszélyeztető sivatag hódításának meggátlása és egyéb fajta közérdekű intézkedések mezején) eléggé ki nem fejtettek.

A telki ingatlan jövedelme alapján állítja össze a faluközség a falubeli hivatalnokjelölteknek a lajstromát és az ő javaslatára sorsolja ki ebből az állami hatóság a hivatalnokokat. A kisorsolt azonkívül, hogy hivatalát ingyen látja el, viseli annak kiadásait is, felel az általa okozott károkért, nemkülönben a hibáján kívül elmaradt állami jövedelmekért. Kezeskedik egész vagyonával; érte pedig az őt javaslatba hozó faluközség felelős. A liturgikus szolgálati kötelezettséget a kisorsolt halála sem szüntette meg; a hivatali év lejártáig az terhelte a vagyonát. Mintegy önbiztosítással, hogy megoszolják a teher közöttük, néha többen viselnek egy hivatalt. A liturgiával az incolák voltak megterhelve; azután az ingatlantulajdonos, ha domiciliummal az illető községben nem is bír. S végül a származás is alapul szolgált a liturgiaviselés kötelezettségére.

Mínt hogy a hivatalnokjelöltek lajstromába való felvételhez telki ingatlan után befolyó bizonyos jövedelmet követeltek meg, a falusi kisemberek a hivatali liturgia alól fel voltak mentve. Azonban az állam a közmunkákat velük végeztette el; robot-szerű szolgáltatásokban álló, előbb terület, majd napok szerint számított kézi liturgiával (ötnapos állami munkával) terhelte meg a fellahokat.³

*

Ezek azok a liturgiára vonatkozó adatok, amelyek az eszébe ötlenek annak, aki a *P. Lond. 2565*-öt tanulmányozza. Ez a kiadatlan papyrus görög nyelven egy tárgyalást tartalmaz Sabinus, egyiptomi praefectus előtt Krisztus után a 250-ik év körül Décius császár uralkodása alatt. Tárgyát egy liturgiára (vagy liturgiákra) való kinevezés fölötti vita képezi; azonban a papyrusnak nagy hézagossága miatt meg nem állapítható, hogy kik között folyik és milyen természetű liturgiáról van szó. Úgy

³ A liturgiára vonatkozóan lásd: *Preisigke*: Antikes Leben nach den ägyptischen Papyri. Berlin, Teubner 1925 (Pp. 30—32), *Mitteis-Wilcken*: Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde. Berlin, Taubner 1912 (Pp. 339—335), *Bonner Campbell*: Liturgical Review 25 (1932) (Pp. 352—357), *Chedini Giuseppe*: Frammenti liturgici in un papiro milanese. Aegyptus 13 (1933) (Pp. 667—673), Pauly-Wissova: Real-Encyclopädie. Bd. XII, Stuttgart: 1925 (Pp. 1871—1879).

látszik, hogy Arsinoe tanácsának tárgyalási jegyzőkönyve ez városi (főfalvi) közszolgálatokról. Hivatkozás történik benne Severus császár intézkedésére és egyéb rendeletekre; s a mentesség megállapíthatása végett el lesz rendelve ezek felolvasása. A felszólaló személyek is említvék. Egy rendelet kétszer is fel lett olvasva. Az ügyvédek és rhetorok; s tán a tanács tagjai között érvek és ellenérvek cseréltetnek ki.

Mivel egy régebbi törvény szerint a földművesek az államszerte érvényes teherviselés alól fel voltak mentve, törvényes dolog, az egyik felszólalás szerint, hogy a liturgiák ne viseltessenek a falusiaktól.

Egy másik felszólaló nézete pedig, gyanításunk szerint, az volt, hogy az Arsinoebeliek kézi liturgiát csak azért voltak kötelesek két napon keresztül és nem öt napon át, mint a rendes robotnál, teljesíteni, mivel Arsinoe sokkal népesebb volt hajdanta, mint az ő idejében.

A városi liturgiák leszállítása érdekében oly vélemény is hangzik, hogy Severus törvényét még akkor alkották, amikor a városok (főfaluk) még vagyonosabbak voltak. Amire a tanácsbeliek közül azt válaszolják, hogy el nem fogadható ezen érvelés; mivel a teljesítési képesség, az erő az idők folytán folyton növekszik.

Úgy látszik, az Arsinoebeliek közül háromszázan voltak előterjesztve; s felolvasták a kinevezetteknek névsorát. Az ügyvédek, illetve az érdekeltek megtámadják a kinevezés törvényességét.

A tanácsbeliek kézfeltartással szavaznak az elnök javaslatára; s meg lesz hirdetve a véghatározat, illetve az ítélet. Előfordul a szavazásvezető is és több ízben felvetődik a kérdés, hogy ki hívja, vagy ki hívta egybe a tanácsot; s megválasztott elnökök említetnek.

A töredékes sorokból azt is kiolvashatjuk, hogy az ünnepi játékokat rendező hivatalok és főpapi állások betöltése is szóba került. A kinevezettek közül, — amiként a szórványos szavakból ezt kihüvelyezhetjük, — néhányan az előírt óvadékokat is leteszik.

Szó van végül Arsinoe egy érdemes szülöttjéről, bizonyos Phirmosról, aki hazajövén városának nagyobb értékeket adományozott. Legalább az Arsinoebeliek fel lesznek hatalmazva arra,

hogy vegyék magukhoz azt, amit a dicső Phirmos ajándékozott nekik; s a harmadik napon idegenítsék el azokat Arsinoeban.

Részben a jelenlévők, részben a felolvasott rendeleteken szereplő személyek között Syrion, Pasion és Chairemon, Oualeorios Apollonides tolmácsok, Sabeinos, Onoratianos, egyiptomi praefectusok, azután Erapion, Herapion, Loukios, Philippos, Ischyrión, Apollonides, Sarpion, Serenos, Seleukos, Kastor, Dekios Sebastos, szónokok, illetve ügyvédek, s Alexandros... nevei fordulnak elő. A hivatali személyek közül a vásárbírák, kosmetesek, lictorok, eparchos, strategos, exegetes, prytanis, gymnasiarchon, epistrategos vannak említve. Mint tulajdonnevek: Elpis és Pala szavak is olvashatók.

Kitűnik tehát a fentiekből, hogy ez antik okiratban egy újabb bizonyítékot nyert az utókor arra, hogy mily terhes lehetett a liturgikus szolgálat; mivel különben a római idők egyiptomiai nem követtek volna el mindent, hogy alóla szabaduljanak.

Az egyes rendeletek elején felemlített tolmácsok szerepléséből pedig joggal arra lehet következtetni, hogy a falusi őslakosság görögül, a görögség pedig az egyiptomi nemzeti nyelven nem értett; s nem is lehettek nagy nyelvtelenségek. Az erőszakos nyelvsajátíttatás tehát nem volt Egyiptomban járatos; egyiptomiak és görögök századokig elédegeltek egymás mellett békében; mindegyik a saját anyanyelvét használta anélkül, hogy a másikat megtanulta volna. Papyrusunk a III. századból való, s még Ábrahám püspöknek a VI. századból való nevezetes végrendelete is arról tesz tanuságot, hogy e kolostorfőnök, aki a betűvetésben sem volt járatos, a görög nyelv ismerete nélkül emelkedett magas méltóságára. (P. Lond. I. 77.) Azonban a latin nyelv elgörögösítése nagyon is szembeszökő. A latin nevű provinciális magistratusok, s a tanács előtt szereplők nevei a görög szövegben teljesen görögösen adatnak vissza.

Végül az is a kutató szemébe ötlük, hogy a hivatkozott rendeletek csupán a kezdő szavakkal vannak idézve. Mivel mint már felhoztuk, a rendeletek tartalmilag ismeretlenek, e túlhézagosságot papyrus alapján lehetetlen tárgyhoz símulóbb és kimerítőbb fejtegetést nyújtanunk. De idézési módjukban joggal sejthetjük a pápai bullák és encyklikák idézési módjának az eredetét, akár a glossatori kezdő szavakkal való idézését a középkorban a justinianusi Corpus Jurisból.